

A Szabad Tanítás Magyar Országos Kongresszusa.

Pécsett, október 2-án estétől 6-án délig a szabad tanítás ügyében folyt élénk, sokszor heves, nem egyszer nagy viharra alakuló tanácskozás. Külső körülmények miatt a magyar sajtó az egész gyűlést szokatlan figyelemmel kísérte s így ezen a réven nagyobb érdeklődés volt a közönségben a pécsi tanácskozások iránt, mint a mekkora nálunk közművelődési ügyeknek részül szokott jutni. E figyelemre a kongresszus külsőségei is valóban méltók voltak; a mi azonban e négy napos vitatkozás lényege volt, azzal foglalkoznia kell továbbra is mindenkinek, kiben nem az újságok szabják meg az események iránti érdeklődés mértékét; még inkább olyanoknak, kikben személyek és eszmék iránt érzett rokonszenv vagy kedvetlenség nem hatalmasodik el annyira, hogy észre ne tudják venni a jövődő alakulásának élénk jeleit.

Ezen a pécsi gyűlésen tömegesen folytak le az elfogulatlan szemlélő előtt sajátságos jelenetek, megdöbbenések és mosolyra indítók; egymást követték hihetetlenül ellentétes nyilatkozatok; lefolytak merőben egyenlőtlen, eddig megvihatlanak képzelt szellemi küzdelmek; türelmetlenség és bámulatos fegyelem, keserűség és féltő aggodalom jelenségei váltakoztak; ezerszer hallott frázisok hangzottak el magyarázat nélkül s nyertek néha váratlan értelmezést; a meggyőződés szenvedélyes kitérései után hidegvérű számítás hangja is hallatszott — szóval az egész kongresszus a legkülönbözőbb elemek találkozásából és küzdelméből állott s hivatalosan eredmény nélkül oszlott el. Mégis az a hitem, hogy nem szolgál egy egész esztendő minden gyűlése sem annyi tanulsággal, a mennyit ez a zivataros gyűlés nyújt a figyelőnek. Tanulhatnak a kongresszus-rendezők, hogyan kell az ilyen sokadalmakat jól rendezni; tanulhat a párt-ember, a ki itt két pártban figyelhetette meg az elvek és szavak, érzelmek és szónoklatok hatását; komoly tanulságot meríthetett a kultúrpolitikus, mert ez a gyűlés az eddigi magyar kultúrpolitikának kemény bírálata volt; és mélyen elgondolkozhatik a néplélek tanulmányozója, mert ezen a tudós gyülekezetnek készült tanácskozáson a nép legegyszerűbb líai szólottak legtöbbször. Ezeken

kivül sok-sok okulást lehet meríteni majd a később nyomtatásban megjelenő előadásokból; meg lehet bírálni a gyűlés tudományos színvonalát; fel lehet találni a hozzászólások elkalandozásának közvetlen forrását is. Személyek magaviselete és a vitában való részvétele is nagyon bőven adott megjegyzésre alkalmat, de ennek előhordása mit használna? Ártana csupán s itt nem is az ítékezés, hanem csak a sok egyéni tanulságból a közérdekű elmondása találhat helyet.

Visszatekintve minderre, az a főkérdés: mit végeztünk; jobban kérdezve: mit végeztek a tanácskozók? Erre a kérdésre aligha felel egyformán a kongresszus intézősége, meg a hadakozó párt-ember, sőt mindkettőtől eltér a teljesen semleges megfigyelő véleménye. Pedig mindenik a célhoz méri az eredményt s a tanácskozás menete befolyásolja ítéletét.

A *célt* a tájékozást nyújtó előzetes szöveg (a kongresszusi Értesítő 1. számában) így jelöli meg: „Hogy szervezhessük a szabad tanítást, arra szolgál az általunk tervezett kongresszus“. Tehát a szabad tanítás szervezése. Mivel pedig a *szabad* tanításon a mai iskolaszervezeten kívül történő tanítást kell értenünk, a szabad tanítás szervezete semmi egyébbet nem jelent, mint a mai mellé egy újabb szervezet állítását. Ezen a célon el kellett tűnődnie a színpalak közé nem látóknak, kivált ha ismeri valamennyire a magyar szabad tanítás eddigi fejlődését, meg hasonló külföldi vállalatok működését. Hiszen ha szervezetről, tehát rendszeres, céltudatos, tervszerűen tanító intézményről akar szó lenni: bajos elképzelni, hogy ez más lehessen, mint a mit felettebb ódon, de érthető szóval iskolának nevezünk. Úgyde ekkor semmi egyéb ez a cél, mint a társadalmi tényezők szabad egyesítése a mai közoktatási szervezet kiegészítő részének megteremtésére. Szó sincs róla, erre a kiegészítésre szükség van; de erre a társadalmat hogyan lehessen másutt is, de kivált nálunk, ezerfelé szakadtaknál egyesíteni? Egyébként a társadalomnak ily célú felébresztése, munkára szólítása nem példa nélkül való próbálkozás volt. Sok minden közéleti vállalkozás történetén kívül rendelkezésére állott a tervezőknek báró Eötvös József tapasztalata, ki akkor érezte egyik legkeserűbb csalódását, mikor eszményekre törő lelke a magyar társadalmat be akarta vonni a köznevelés intézésébe. Tagadhatatlan, hogy a pécsi gyűlésnek az előkészítés idején meglepő sikere volt: talán minden illetékes tényező érdeklődését biztosítani tudta. Magán a gyűlésen azonban éppen ez a nagy érdeklődés lett a kitűzött cél elérésének akadálya. Az történt ugyanis, hogy a kongresszus mindjárt az alakuló gyűlésen igenis bíráló hangulatot áruított el; másnap-harmadnap pedig teljesen kétségtelessé vált, hogy az együtt ülő 250—300 ember között a közönyösök elenyészően csekély számmal lehetnek, ha egyáltalában vannak. Ellenben szembe állott egymással két nagy,

bár számban és szellemi erőben nem egyenlő, tábor: a Társadalomtudományi Társaság a szociáldemokratákkal, meg a katolikus papok vezette keresztyénszociálisták a Széchenyi-szövetség ifjú tagjaival. Ezekon kívül tudok jó csomó, teljesen elfogulatlan tagról, kik arra voltak készen, hogy segítsenek az általok legjobbnak gondolt módozatok megtalálásában. Mindez arra mutatott, hogy az utolsó napra kitűzött szervezeti kérdés alapos megvitatásban részesül.

A kítőző szenvedélyek ekkorra lecsilapultak; megelőző napon szép, komoly vitában gyönyörködtünk, remélhető volt, hogy a szervezés kérdésének is ilyen sorsa lesz, ha a javaslat elfogadása teljesen bizonytalan volt is. Bizonytalan t. i. azért, mert igen lényeges pontokra nézve a tagok nem nyertek előzetesen tájékozást. Azonban annyit e tekintetben is elértünk volna, a mennyit egyébben: tisztázódtak volna a különböző felfogások. Az illető előadásból azonban teljesen kihagytak minden olyan részletet, mely a szillabus szerint a szervezet határozott formáját jelezte volna. („A szabad tanítás különböző intézményeinek *szövetkezése*. Szakközlöny kiadása. A szövetségben olyan *központ létesítése*, mely a szövetség tagjait programjuk megvalósításában támogassa . . .” Nem részesült kellő kifejtésben ez a pont sem: „A társadalom és az állam föladatai a szabad tanítás szervezésében.” Lásd: *Értesítő* 4. szám 3. lap.) Így e kérdéshez, melyért a kongresszust összehívták, melynek megvitatása annak főfeladata volt: ehhez a kérdéshez egy árva hang sem szólott! Így tehát az intézők, kik e célú kítűzték s e cél érdekében országos nagygyűlést hívtak egybe: e cél eléréséről küzdelem nélkül lemondottak. A kongresszus megteremtői tehát a remélt eredmény nélkül hagyták el Pécsét.

Ezt megállapítva, nem térhetek ki az elől a kérdés elől: egyáltalában miért is hívták össze ezt a kongresszust? Csupán azt lehet erre felelni, hogy azért, mert etől az eszmék tisztázását, az előterjesztendő javaslatok megvitatását, esetleg módosítását várták. Mivel *minden* érdeklődőt meghívtak (az *Értesítő* minden számában), mivel a tagok között különbséget tenni képtelenség, mivel a kongresszust maguk is országosnak hirdették, tehát sok emberre számítottak: azért lehetetlen elképzelnünk, hogy meg ne fordúlt volna gondolatjokban, hogy hátha a többségnek más tetszik majd, nem az előterjesztett javaslatok! Ha semmi egyéb nem ötlött is szemökbe, ha például nem tudták, hogy a Társadalomtudományok Szabad Iskolája más elveken áll, mint a kongresszust kezdeményező (Lásd *Értesítő* 1. szám 6. l.) Szabad Lyceum és Erzsébet Népakadémia, azt mégis csak észre kellett volna venniök, hogy a pécsi katolikus nagygyűlésen egyenesen bejelentette egyik szónok a kongresszuson való részvételüket körülbelül ezekkel a szavakkal: fenyegetően kezd szembe állani az egyházzal a szabad tanítás;

részt kell vennünk benne s akkor nem kell tőle tartanunk! Ezek a szavak figyelmeztethették volna az intézőket, hogy ime, ellenzék készül, a mely ugyan nem tudhatja még, hogy milyen lenne a kongresszus által szervezett szabad tanítás, de azt tudja, hogy milyennek kell lennie az ő szempontjából. A csatlakozott testületek között már ekkor voltak olyanok, melyek egymással ellentétes állásponton működnek (például a M. Tud. Akadémia s a Földmunkások Országos Szövetsége) s mindinkább világos volt, hogy ezen a gyűlésen a legszélsőbb álláspontoknak össze *kell* ütközniök, hacsak a résztvevők a tökéletes elvtelenség békés útjában nem akarnak találkozni.

Innen messziről, csupán az Értesítőt olvasva, így mutatkozott előre a kongresszus képe; a mindent tisztán látó intézőknek annál inkább készen kellett lenniök arra, hogy a meginduló tanácskozásban majd az előre nem látható többség dönt. Úgy látszott, hogy épen ezt a döntést, a határozatokat várták is. Hiszen meghatározták, hogy a szakosztályok között a tagoknak választaniok kell s mindenki csak saját szakosztályában szavazhat, minden rendes tag együtt csak együttes üléseken (Szervezési szabályzat 21., 23. §§). Azután közöltek az Értesítőben olyan szillabust is, mely határozati javaslatot is foglal magában (3. szám 14. l.) Mindebből az következik, hogy a tervezéskor még megvolt az értelme a kongresszus egybehívásának. A megnyitó ülésen azonban kihirdette az elnök, hogy a felszólalók csak nyilatkozatokat tehetnek, mert „szavazni úgy sem lehet“, sőt a négy nap alatt ismételen kioktatták a jelenvoltakat arról, hogy „a határozathozatal a kongresszus természetével nem is fér meg, hiszen végrehajtására nincs is mód“. Mi ennek a változásnak a magyarázata? Ne találgassuk. Azzal azonban, hogy maga ez a felfogás a Szózatban jelzett cél elejtését jelentette, mindnyájan tisztában voltunk. Ez s kivált a főkérdés mellőzése nyilvánvalóan meghátrálást jelent.

Ez azonban pusztán csak a kezdeményezők eredménye. Mindenkit mást kárpótoltak a gyűlés tanulságai a határozatok elmaradásáért. Bármilyen érzéssel hallgatta is valaki a tanácskozásokat, meg kellett egyezniök a tárgyilagosan figyelőknek abban, hogy a közműveltség színvonaláról, a közművelődési tennivalókról, a szemben álló pártok értékéről, sőt magának a szabad tanításnak a jelentőségéről is mássá lett a véleményök a pécsi napok után. Lehetetlenség el nem ismerni, hogy a kongresszuson felszólaló szocialisták szellemi ereje meglepte mindazokat, a kik eddig csupán hírből ismerték ezt a pártot. A körükből felhangzó vélemények azt bizonyították, hogy a műveltség, szellemi erőgyűjtés, szóval tanulás iránt az ú. n. széles rétegekben nem kell már ébreszteni az érzéket, mert az a munkásokban teljesen éber és erős. Az előttünk küzdő két párt közül feltétlenül a szociáldemokraták voltak az erősebbek, még pedig nem csupán számban, a mit különben

nem is lehetett ellenőrizni, hanem tanúltság dolgában. Ha ugyanis nem néztük a Társadalomtudományi Társaság tagjait, sem a másik félt vezető kiváló katolikus papokat, a szocialdemokraták és a keresztyénszocialisták között igen nagy különbséget láttunk előadó képesség és tartalmi érték tekintetében. És épen ez indított arra, hogy nagy tisztelettel gondoljunk a szabad tanításra, melynek a szocialista szónokok legnagyobb része tanultságát köszönheti. Ugyanez fokozta azt a vágyat is, hogy bár volna hazánkban erős és pártatlan szabad tanítás, mely részeseítsen áldásaiban mindenkit! Csakhogy a két párt ellentétei arról is meggyőztek, hogy ez az egységes, mindent magába fogó szervezet nem fog létesülni mindaddig, valamíg egyik párt a másikat meg nem érti vagy meg nem semmisíti, tehát belátható időpontig. Még pedig azért nem, mert mindegyik meg tudja gátolni olyan szervezet alkotását, mely az ő szabad tevékenységét csak hajszára is korlátolná. Egyiknek megadja erre az erőt óriási nagysága, szervezettsége, számban és szellemi erőben való folytonos gyarapodása, a másiknak pedig nagyhatalmú pártfogóinak és vezetőinek befolyása. Reájok nézve tehát a szabad tanítás ügyében az imént jelzett eredménytelenség a legteljesebb eredmény: mindenik párt szervezi a szabad tanítást a maga céljának megfelelően, ellenkező elveket nem tűrve és a magáét feltétlenül érvényesítve.

A kongresszus rendezőivel szemben különben mindkét párt ellenőrző szerepre készült. A tárgyalás minden kérdésben úgy is indult, hogy az előadás valamely, sokszor csak egyetlen mondásában olyasmit látott a röviden radikálisnak nevezhető tábor, a mit magával szemben támadásnak, irányzatosságnak tekintett és soha szó nélkül nem hagyott. Ugyanez történt fordítva olyankor, mikor a szociológusok körébe tartozott az előadó. A vita tehát kiindulásában a tervezett szabad tanítás valamelyik elvéhez fűződött; aztán rendszeren — sokszor mondták is ezt a szót — két világnézet harczává lett. Épen az mutatja a kongresszus eredeti rendeltetésének és szervezőinek tökéletes háttérbe szorulását, hogy a vitának alig egy-két esetben volt irányítója az előadó, még ritkábban törődött valaki az előadói zárszóval, hanem az előadásból kiérzett alapgondolatot vitatták meg, azt sem azért, hogy a véleményeket egyeztessék, hanem, hogy a sajátjuk felől a másik félt kétségben ne hagyják. Mindig csak a két fél; a középben járók iránt senki sem érdeklődött, ezért a „két malomkő közé“ nem is sokan kíváncsok. Ez is eredmény. Mikor láttunk olyan négy napos gyűlést, melyen elvek viaskodtak és meg nem alkudtak? Itt erről szó sem volt. Megtörtént ugyan, nem is egyszer, hogy egyik-másik hevesen megtámadott előadó a zárszavában igyekezett magát kimagyarázni s megértetni, hogy hiszen ő is éppen azt gondolta, a mit támadói, de ez elvértve fordult elő s az illetőnek elvégre igaza is lehetett.

Olyan tömege hangzott el a felszólalásoknak, hogy részletes számadásra gondolnom sem lehet. A részletes beszámolást — attól tartok — a napló se tudja híven végezni, mert gyorsíró nem volt, minden felszólalás a szónok saját, utólagos fogalmazásában jutott a naplóba. Így aztán félok, hogy épen a legérdekesebb s történelmi szempontból is legbecsesebb szavak fognak hiányozni. A tárgyalás anyagáról azért mégis csak pontos lesz a kép.

Azért volna a gyorsírói jegyzeteknek nagy becsé, mert ez volt az első eset Magyarországon, hogy a művelődés állapotáról, kívánatos irányáról és főként feltételeiről ilyen széles medrű, szabad és szenvedélyes tanácskozás folyt. Ez volt az első alkalom, hogy szavát hallathatta a munkás is ebben a kérdésben, melyhez eddigelé csak a tanításért és tanításból élők szoktak szólani, azok sem sokan. Érdekes volt azért minden hang, a bírálat hangja is, a jövőre vonatkozó kívánságé is. Mindent nem írhatok le, csak példát mondhatok. Tágra nyílt szemmel nézte az egész gyűlés például azt a munkást, ki előadta, hogy a tanítóktól nem lehet eredményes munkát várni, mert míg egy káplárra 8 közlegényt bízunk, egy tanító kezében 80—100 gyermek van; nem lehet szabad embereket nevelniök, mert magok lelkileg is, anyagilag is megkötöttek. Ugyanez mondta ezeket a szavakat feleletül egy tudós, lelkes kanonoknak: „A nevelésben igenis morál kell. De milyen morál? A tudomány morálja, a munka morálja. Nem az a morál, mely azt tanítja, hogy vessük meg a földi javakat. Éppen ellenkezően arra kell nevelni mindenkit, hogy szeresse az életet“. Egy másik azt fejtegette, hogy „a szellemi táplálék minősége tekintetében“ nem szabad különbséget tenni ember és ember között, mert az igazság mindenki számára csak egy lehet. Sokszor tiltakoztak az ellen, hogy a munkásnak ne lehessen bármit tanulnia, mi iránt érdeklődik, hogy tehát a tudományos igazság ne volna való mindenkinek. Öröm volt látni, mily büszkén hivatkozott egy munkás azokra az igazán nagy összegekre, melyeket magok adtak össze művelésök céljaira. Egymást kergetik emlékezetemben ezek az adatok; mind annak bizonyítékai, hogy ezek fölött az emberek fölött nem hiában viradt fel a XX. század és akármilyen politikai cél is az irányítója magának a pártnak, meg kell adni, hogy a maga népének művelését tudatosan, következetesen és sikeresen végezte. Könnyű azt vetni oda, hogy kitanított szónokokat hallottam. Lehet, hogy ilyen is volt köztök, de nagyon figyeltem s állítom, hogy majdnem mindenik csupán a hallott beszédhez fűzte a mondandóit és talpraesetten vágott vissza a nem mindig érett közbeszólásokra is. Pedig nem is voltak ott a munkások fővezérei, kik ezeknél bizonyára sokkal tanultabbak.

Természetes, hogy legtöbb szó ilyen körülmények között nem a tanításról, hanem a művelődés feltételeiről, a gazdasági viszonyok javí-

tásáról, munkabér emeléséről, a tőke átkos voltáról, az osztályharczról és a kizsákmányolásról esett. Jó volt hallani ezt is. Jó azért, mert azt tanulhatta meg belőle sok álmélkodó, hogy az élet összes jelenségeit, a mai állapotnak minden vonását vissza lehet vinni erre az egy alapra, fel lehet tüntetni úgy, hogy az a munkás bére javulásában szellemi emelkedésének forrását is látja. Itt már nem a munkásoké volt a vezérszó, hanem hűségese bajtársaiké: a szociológusoké. E csapat (írók, tanárok, ügyvédek, tisztviselők) szintén a ma bírálatában s a jövőendő előkészítésében tölti munkásan az időt s ha külön veszszük őket a szociáldemokratáktól, kikkel Pécsen teljesen együtt dolgoztak, nekik külön is tekintélyes volt a sikerök. Sőt övék volt igazán a siker.

Helyzetök és céljok természetessé teszi, hogy sikerök mértéke attól függ: mennyire tudják felfogásukat terjeszteni, meg tudnak-e állani a tudományos vitákban az általok támadott iránynyal szemben? Teljesen mellőzve minden személyi vonatkozást, rokonszenvet és nem tetszést a minék itt szóhoz jutnia nem szabad, meg kell állapítani, hogy a Társadalomtudományi Társaság tagjai voltak az erősebbek a pécsi csatatéren. Könnyebb volt a helyzete a másik félnek, mert csak védekeznie kellett olyan pontokon, melyeken lábait már jól megvethette. De a védekezés nem sikerült. Meg nem hódoltak ugyan, de engedményeket tettek s akárhogy essék is, bizonyos, hogy a második ostrom a megrokkant falon még több sikerrel járhat. És erről szólva, vissza térek arra, hogy szillabusokat adott ki a kongresszus elnöksége, nyilván azért, hogy mindenki előre tudhassa, mihez mit szólhat. E szillabusok koránt sem szorítottak a szabad tanítás szervezésének gyakorlati kérdéseire, sőt nagyobbára olyan tételekből állottak, melyek elvi megostromlását előre láthatta, aki a kongresszusra jelentkező némelyik testület irányát bár távolról is ismeri. S szabad-e feltennünk, hogy a kongresszust szervező magyar tudósok ne ismerjék a fővárosban élénken működő tudományos társaságnak legalább alapelveit? Ezt feltennünk nem szabad. Ezért aztán azt kell hinnünk, hogy az ellentétek teljes tudatában, küzdelemre készen jöttek a kongresszusra. Az eredmény annál meglepőbb. Nem mentő érv, hogy a szociológusok a vitának neki készültek s az előadókat megrohanták; az sem érv, hogy csak egyes pontokat kaptak ki az előadásokból (ilyen megrovásokat lehetett hallani). Az előadónak mindenre készen kellett lennie, főként arra, hogy alapelveit megvédje. A kongresszuson ez nem mindig történt meg s ennyi a támadók sikerétől egyelőre elég is lenne. De több is volt. Kénytelenek voltunk úgy tapasztalni, hogy az ellenféllel a kongresszus törzskara nem volt tisztában; az tehát az igaz, a mit feltenni sem volna szabad: a magyar közélet forrongásának ez a megnyilvánulása lényegében váratlan s idegen volt sokak, épen a legilletékesebbek előtt. Azt vártuk, hogy ha a szociológia nem

tudomány, azt a tudomány művelői bebizonyítják; ha a történelmi materializmus nem állhat meg a neki tulajdonított helyen, arról a helyről elmozdítják. Minden nyilatkozat után, mely az eddig elfogadott eredmények helyett igen határozott hangon újat, az eddigi nézőpont helyett látszóan egészen mást hangoztatott, vártuk a réginek ép oly határozott megvédését. Az ellenfél meggyőzését nem reméltük, de az álláspont tiszta megvédését szinte követelni szerettük volna. A tárgyi igazságot most nem keresem, mert ezek a kérdések az én körömön túl esnek, de a magyar tudomány érdekében őszintén kívántam volna, hogy a Társadalomtudományi Társaság sikerét ne legyek kénytelen elismerni. Ha ezek tudománya az igaz, akkor képtelenség, hogy annak a tudomány hivatalos székeihez olyan kevés köze legyen; ha nem ez az igaz, akkor hihetetlen, hogy erről meg ne lehessen őket győzni. Fel kell jegyezni, hogy a legerősebben ellenök szóló katolikus pap ezt mondta: „A történelmi materializmust mint módszert elfogadom, de mint bölceletet nem“. Ez is a szociológusok sikere. Az is az, hogy a vitás elvek szempontjából legfontosabb tételek egyike (A jogrend alapfogalmainak szabad tanítása. Értesítő 4. sz. 8. l.) elmaradt. Az előadó ugyan ott volt a gyűlés megnyitásán, de a kongresszus képének hirtelen kialakulása után elutazott.

Erre azt lehet mondani, hogy ez a gyűlés nem tudományos mérkőzésnek készült, eredményei sem így bírálhatók. De akkor ezt is előre kellett volna meggondolni és sem szillabusban, sem előadásban nem lett volna szabad olyan szónak esnie, a mely a tudományt nem tudósok elé is prédául vetette. Nehány előadó példája különben azt mutatta, hogy meg lehetett volna maradnia mindenik előadónak azon a magaslaton, melyről az igazi tudomány soha sem száll le, hanem a hova magához emel. Ilyenkor a szociológusok siettek az elismeréssel, a mit annak bizonyosságául néztem, hogy nem vakon támadnak mindent, a mi nem soraikból eredt, hanem saját álláspontjokról szigorúan bírálva, meghajolni is tudnak akkor, ha meggyőződésök szerint tudományos igazságot hallanak.

Igaz azonban, hogy bizalom nincs bennök a ma szereplők iránt semmi téren. Különösen látszik ez a bizalmatlanság a szocialistákban, kik úgy látszik, ezért tiltakoztak olyan nagyon a tudomány elszigetelése ellen; azért kívánják a tanítás és tanulás szabadságát minden irányban, mert csak a magok szemének, magok eszének hajlandók hinni. Ez a megfigyelés ennek a kongresszusnak egyik legszomorúbb eredményét szolgáltatja. Mily gyökeres változásra van szükség ebben a nemzetben, ha már a tudomány pártatlan igazságában sincs bizalom! S ki ennek az oka?

Irányzatossáknak hirdettek a radikálisok minden mai tanítást, de főként a történelem tanítását. Azt követelték, hogy a történelemből ne válogassa ki az iskola az úgynevezett jót, hanem tanítson mindent, a mi igaz,

akár tetszik valakinek, akár nem. Egyik szónok, épen a legelső felszólaló, azt hangoztatta, hogy mikor nemzeti hagyományokról beszélünk, ne csak a Pázmány Péterek és Zrinyiek, hanem a Dózsa Györgyök hagyományáról is beszéljünk, mert történelmünknek ez is része. Erre a kívánságra azonban nem az volt a felelet, hogy: hogyan, a történelmi igazságnak megfelelően, hanem feltétlen tiltakozás a keresztyénszocialisták részéről. Mikor felszólaltak a fejlődés meggátolása, a múlt feltétlen dicsőítése és „konzerválása“ ellen, éppen azok az ifjak háborogtak legjobban, kik Széchenyi nevével mentek a gyűlésre, a ki pedig olyan erősen ostromozta a magyarnak azt a szokását, hogy örökké hátrafelé tekint. Valóban, a tárgyilagos szemlélő sokszor meglepetve nézett széjjel s azt kérdezte: hogyan lehet ilyesmiről még mindig vitatkozni? Azt hiszem, az a magyarázat, hogy az egyik fél azt hiszi, hogy a másik kivet lába alól mindent, a mit múltnak, főként nemzeti múltnak nevezünk; ez pedig azt tartja amarról, hogy nem törődik semmit a jövővel, csak a múltban él, a múlt imadására tanít, elfordítva ezzel a nép szemét jelen sorsáról, jövője szerencsétlen kilátásairól. Mindkettő félrevezetéssel vádolja a másikat, önző célok szolgálásánál egyebet egyik sem akar a másiktól elismerni. Ennél fogva nem is ismerik alaposan egymás gondolatvilágát. A viták alapja sokszor egyes kifejezések eltérő magyarázata volt és arról győződünk meg, hogy a szavak tartalmának tisztázása lényeges közeledést jelentene a szélsőségek között vagy legalább azt idézné elő, hogy ezek a fogalmak nem szolgálnának ütköző pontul.

Ilyen mindenekelőtt a nemzet fogalma, miről ezen a gyűlésen nagyon sok szó esett. A radikálisok ellen az volt a legerősebb, sőt talán egyetlen ütőkártya, hogy nemzetköziek. Kétségtelen, hogy éppen ez az egész szocializmus leggonoszabb sajátsága a magyarság szemében. Ez a nemcsak rájuk tapadt, de nagy részök által büszkén hangoztatott jelző gátolja meg, hogy értelmes és egyébként tanult emberek magával a szó jelentőségével, az áramlat céljával, szóval a szocializmus lényegével megismerkedni csak óhajtsanak is. Megvetik és károsnak tekintik, mert nemzetközi. Már most megint ne kérdezzük, mi ebben jogos és igaz, vagy tévedés és a fejlődés alacsony foka, csupán azt jegyezzük fel, hogy a pécsi kongresszus e tekintetben nevezetes nyilatkozatok tanúja volt. Általában sokszor volt szó arról, hogy a nemzetköziség mit jelent, itt azonban csak azokat a válaszokat idézem, még pedig jegyzeteim alapján, melyek a szociológusok és szocialdemokraták részéről a hazafiatlanság és nemzetköziség vádjára elhangzottak. A megnyitó ülésen a nemzeti hagyományok ápolását tűzte ki az előadó a szabad tanítás rendeltetéséül. Erre hangzott el ez a nyilatkozat: „A hazaszeretete nem jelent egyet a hagyományok szeretetével. Ez csak frázishazafiatokat nevel, de nem munkás hazafiatokat. Itt nincs senki, ki ne sze-

retné hazáját, de azt ne kívánják, hogy az önök frázisaival szeressük a hazát.“ (Az előadó erre azt felelte, hogy ő „a Petőfi Sándorban megszólalt eleven hagyományt“ értette. Ezt a szocialisták elfogadták.) Mikor a szabad tanítás tárgyairól volt szó, egyik előadó „a nemzeti szolidaritás közérzésének“ előmozdításáról beszélt. A radikálisok két árnyalata részéről 2—2 nyilatkozat történt. A szociológusok feje kijelentette, hogy „a nemzetről, nemzeti haladásról való vélekedése ugyanaz, melyet Széchenyi István hirdetett, kit azért szintén hazaárulónak mondtak.“ A *Huszdik Század* szerkesztője pedig azt fejtette ki, hogy „nemzetköziség és hazafiság között nem oly rettenetes az ür, minőt a hazafiságot emlegetők feltűntetnek; példa erre Petőfi, ki tudott énekelni a szent világszabadságról s meghalni a hazáért“. A munkások egyike ezt mondta: „Mindig azt mondják, hogy hazátlanok vagyunk. Tagadjuk. Mi szeretjük a hazát, de nem a mostani állapotokat.“ A másik: „Azt mondják, kozmopoliták vagyunk. Igaz, de tévedés van a szó magyarzatában. A hivatalos tudós urak ezt a szót úgy fordítják: nemzetközi, de úgy értik: nemzetellenes. Pedig mi nemzetellenesek nem vagyunk.“

Másik sokat vitatott kifejezés az egységes nemzeti világfelfogás. Nagyon sokszor hangzott el s többek között egy munkás meg is kérte az egyik előadót, hogy ezt magyarázza meg. Ha egyebet nem, azt előidézi ez a kongresszus, hogy a pontos tartalom nélkül használt kifejezéseket mindenik oldalon majd kissé kritikusabban nézzük s jobban meg is gondoljuk. Érezni kellett, hogy csupán szólalomokkal boldogulni immár nem lehet. Érdekes volt, miként vitatta egy munkás, hogy az egységes felfogás nemcsak lehetetlen, de veszélyes is, mert „csak ellentétes felfogásokból pattan ki az a szikra, melyből a haladás fejlődik“. Természetes, hogy ebben neki tökéletes igazsága van; de az is bizonyos, hogy az egység — az illető előadó is így értette — nem azonosságot, hanem inkább egyességet, nem uniformitást, csak összetartást jelent. Ez pedig a fejlődés meggátolása s az egyéniség korlátozása nélkül is lehetséges; mutatja a pécsi gyűlés radikálisainak határozott egysége is, melyen belől sok vélemény küzdelmének voltunk tanúi. (Például a történelem tanítása kérdésében nagy ellentétet láttunk a vezér és a katonák között.) Ez tehát nem gátja az egységnek, sőt annál jobban erősíti az összetartás közös alapjait.

Bármeddig folytatnám az események okainak ezt az ismertetését, végül csak az lenne az eredmény, a mi nem csupán bennem alakult ki Pécsen teljes határozottsággal; egyik szónok meg is mondta: a struczpolitika a legveszedelmesebb politika. Ezen a kongresszuson megjelent egy olyan tábor, melynek a jövőnkért folyó harcban döntő szerepe lehet. Döntő, mert meggyőződéséből fakadó ereje van, mert tisztán látott, távoli; de hite szerint nem elérhetetlen cél felé halad; mert elveiért

küzd és alkudozásra nem látszik kedve. Főként pedig azért bizonyos hatása, mert törekvései elől azok sem tudnak teljesen elzárkózni, akik legjobban szeretnének. Nyilvánvaló, hogy minél kevésbé számolnak az arra hivatottak ezeknek a — mondjuk — új embereknek szellemi erejével, annál veszedelmesebb lesz számbeli erejük hatalma; minél magasabbról nézzük le őket, annál nagyobbat bukunk. Gondolkodóba kell esnie mindenkinek, a ki tisztán állítja maga elé a pécsi képet: összeül egy országos gyűlés a közművelődés érdekében; erről hiányzik az u. n. művelt középosztály, a föld birtokosai, az ország törvényhozói, egyetlen-egyet kivéve az összes felekezetek képviselői, hiányzik a fővárost és a Dunántúlt kivéve az ország túlnyomó nagy részének lakossága, ellenben a kongresszus szervezőin kívül jelen van néhány tanárféle ember mellett a már bemutatott két párt, még pedig mindkettő a politikában is szereplő párt és az egész tárgyalás magvát a szociáldemokrácia, a munkásság érdeke szolgáltatja. A művelődés kérdéseiben a magyar munkásság! Vannak, kik elszörnnyednek vagy fölényes mosolylyal gondolnak a pécsi kavardásra. De vannak olyanok is, kik szinte újongva tapsolnak ennek a jelenségnek, mert végre felébredt hát a művelődés vágya a népben! Művelt ember lelkében csak az örvendőkkal tarthat együtt, de művelődésünk történetét ismerve fojtó keserűség szállja meg, mert tudja ennek a magyarozatát; ismerve rémítően sok mulasztásunkat, látja, hogy ennek a mai állapotnak a fokozatos, természetes fejlődés elmaradása az oka. Széchenyi szelleme sokáig aludt!

Lehetetlen észre nem vennünk, hogy ez a pécsi kongresszus új tényezőkre figyelmeztette azokat is, kik eddig ha körül néztek is, nem vették észre, mi folyik körülük. Abban a nyugodt hitben, hogy magok akarnak valamit, nem kérdezték, hogy mit akarnak mások, kielégíti-e az ő szándékok a szükségleteket. Észre kell vennünk, hogy a ki lépést nem tart, elmarad; a ki nem számol apró jelenségekkel, fejére nőni engedi azokat s akárhányszor úgy is jár, a hogyan Goethe Zauberslehrlingje: „Die ich rief, die Geister, werd' ich nun nicht los“. Ezzel a legyőzhetetlen szellemmel a szabad tanítás gyűlésén is azok vették fel a harczot, kik hazánkban ma egyedül küzdenek ellene, még pedig saját fegyvereivel, elveinek magokévá tételével: a katolicizmus buzgó hívei. Valóban, ez is eredmény s ez is tanulság. Ott állott előttünk egy katolikus püspök, hirdetve a haladást, fejlődést, a mozdulatlanság lehetetlen voltát, az örökös reformálás szükségét. Ez a hatalmas szervezet felismerte az új idők változott követelményeit, ez nem veti meg biztos helyzetéből az előtte forrongó áramlatokat, hanem azt hirdeti, hogy ő a maga útján ugyanazokat a lépéseket teszi, ugyanafelé a cél felé halad. Az egyéni erő előtt meghajolt az egész kongresszus; vörös és fehér szegfűsök, meg a színtelenek is mélységes csöndben hallgatták a székesfehérvári

püspök szabadelvű, meglepő beszédeit s a tapsolók nem mind szoktak keresztet vetni, sőt nem mindnyájan szoktak imádkozni sem. Egyik alkalommal ilyen kiáltás hallatszott a püspök beszéde után: „Ha mindnyájan így beszélnének!”

Bizony, mi volna akkor, ha 1500 évig a katolicizmus ebben a szellemben működött volna; ha a reformáció 400 év óta keletkezésének minden elvét valósította, rendeltetését nem a betűk, hanem a szellem szerint minden téren és minden nap betöltötte volna! A pécsi gyűlés azt mutatja, hogy az ébredés késő. Mikor azt fejtette ki a keresztényiség képviselője, hogy a szociológiának és szociálizmusnak etikaibbá, hívőbbé és nemzetibbé kell válnia, mikor tehát a katolikus egyház a nemzeti múlt, nemzeti eszme, nemzeti érdek harcosául jelentkezett, a szociológusok vezére ezzel szemben emelt hangon arra hivatkozott, hogy kozmopolitizmus és katolicizmus egyet jelent s hogy ha az egyház nekik a nemzetibbé válást tanácsolja, ezt a tanácsot ők visszaütasítják, mert nincs reá szükségök és — viszonozzák, mert ennek meg szükségét látják! Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a szociáldemokratákkal szemben csak ez az egyetlen rész áll talpon, nem tagadva a változás szükségét, hanem kezébe akarva ragadni a vezetést. Nagy dolog ez, végletek találkozása, melyben a középben levő összemorzsolódik.

Összegezve az egészet, nem jut eszembe úgy tüntetni fel a dolgot, hogy ez a gyűlés tudományos igazságként döntötte el egyik fél igazát s hogy a győzelmes tábor harczmodora, vélekedése a teljes kiforrottság és befejezettség bizonyosága volt. Korántsem. Nagyon látszik az ütközet elejének izgatottsága; taktikai és a részletekben elvi bizonytalanság, a maga erejére hagyott ember erősködése, a valamely igazságot tudatosan felismert ember beszélni vágyása, a nyomást érző túlzásba csapása. Ilyen például, hogy az osztályok ellen küzdve, szintén csak egy osztályt hangsúlyoznak, az elfogultság ellen beszélve, maguk elfogultak. Van tehát bőven, a miben változásnak kell történnie. De ki ítélné meg a forrás állapotát végleges alakulás gyanánt?

A mi pedig a tudomány dolgát illeti, a már mondottakhoz hozzá kell tennem, hogy ez után a gyűlés után fokozódott kötelesség áll mindazok előtt, kiknek az itt előrenyomult kérdésben más az álláspontjuk. Egyik szónok, éppen a Magyar Társadalomtudományi Egyesület elnöke, záróbeszédében azt mondta, hogy a szociálizmus előretörése az eddigi tudományos felfogások megvizsgálását tette szükségessé. Ez a szó most jut eszembe, mert kifejezi, a mit mondani akarok, hogy t. i. a más véleményűek kötelessége sem a merev elzárkózás, sem a rohamos átnyergelés, hanem a komoly megfontolás. Úgy tetszik, ma ez az első feladat, — ámbár igen jól érzem, hogy ilyes kényszerítésre alkalomnak lennie a tudományban nem szabad, mert annak vezetnie kell. Tudom

is, hogy az események indító hatása több téren felesleges. Így csupán a pécsi jelenségekről beszélve, ismételnem kell, hogy a tudomány útát mutató, vezető ereje egyszer-egyszer ott is megnyilatkozott s olyankor nyomában járt a bizalom is. Ezek a példák egészen megvilágították a mostani helyzetből kijuttató útát: az igazi haladás érdekében a tudomány erejét meg kell mutatni s iránta a bizalmat meg kell erősíteni. Minél kevésbé fér meg a tudomány fogalmával a pártoskodás és elfogultság, annál inkább meghallani való, ha azzal vádolják. Ne kezdjen védekezni, hanem álljon elő a maga fenségében. A pécsi gyűlés azt mutatta, hogy a most következő időkben minden a jelennel kapcsolódik s bonyodalmaiban a folyton haladó tudomány súlyos fegyvereire nagy feladat vár. Azért kell látnia mindenkinek a valóságot s megtennie a magáét. A kik a tudomány és nemzeti élet egybefüggését hangoztatják, azoknak most lehetetlen szótlánul maradniok. Az *élet* ugyancsak érthetően megnyilatkozott.

Erről az életről nem a jelen, hanem a jövő szempontjából azoknak kell főképen tudomást venniök, kik azt vallják, hogy a művelődés és a nevelés a jövőendő alapja s a jelen magyarázata az a körülmény, hogy *nekünk a hivatalosan kívül még sohasem volt igazi művelődési politikánk*. Ha lett volna, ma nem kellene az általános műveltséget teremtő szabad tanításon, égető bajok orvoslásán tanácskoznunk.

A pécsi kongresszus tanulságait a nevelésben, a magyar művelődési politikában érvényesíteni kell, különben semmivé válunk, mert a nyugodt fejlődés a most készülő rázkódás után sem lesz lehetséges.

Imre Sándor.